

TARYBINIAI BIBLIOGRAFINIAI DARBAI APIE 1863 m. SUKILIMĄ LIETUVOJE

A. MIEZINIENE

Pastaraisiais metais, ruošiantis paminėti 1863 m. sukilimo 100-sias metines ir jas pažymint, paskelbta daug naujų darbų apie šį reikšmingą Lietuvos istorijos ir tarptautinį įvykį. Tie darbai tai istoriniai tyrinėjimai ir dokumentų leidiniai, taip pat bibliografinės rodyklės.

1863 m. sukilimo Lietuvoje bibliografija apima stambias registracines literatūros rodykles. Iš jų pažymėtinos rankraščių ir tyrinėjimų bibliografijos, neseniai paskelbtos rinkinio „Bibliotekininkystė ir bibliografija“ antrajame tome, platūs literatūros šia tema sąrašai L. Bičkausko-Gentvilos ir S. Lazutkos knygoje, taip pat Maskvoje išleista savarankišku leidiniu rodyklė rusų kalba „Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов“. Joks kitas Lietuvos istorijos įvykis ligi šiol neturi tokios gausios bibliografijos.

1863 m. sukilimo istorijai skirtoms bibliografijoms pasirodyti bazę sudarė gausi istorinė literatūra šiuo klausimu.

1863 m. sukilimo Lietuvoje tarybinės istoriografijos bibliografinė apžvalga

Pirmieji darbai, tiriantieji 1863 m. sukilimo Lietuvoje įvykius, remiantis marksistine-leninine metodologija, pasirodė Tarybų Sąjungoje dar prieš Didįjį Tėvynės karą. Tai Z. Angariečio, S. Matulaičio, S. Dranicino darbai, kuriuose nagrinėjama revoliucinė situacija Lietuvoje prieš sukilimą ir paties sukilimo eiga. Šiuos, taip pat ir vėlesnius, pokario metais tarybinių istorikų J. Žiugždos, N. Ulaščiko, O. Neupokojevo, A. Smirnovo paruoštus darbus plačiai aptaria ir įvertina savo monografijos istoriografinėje dalyje S. Lazutka (p. 3—4). S. Lazutkos veikale pirmą kartą tarybinėje ir apskritai 1863 m. sukilimo istoriografijoje plačiai nušviečiamas 1863 m. sukilimo brendimas bei jo prielaidos.

L. Bičkausko-Gentvilos knygoje „1863 metų sukilimas Lietuvoje“ trumpai apibūdinamas socialinės-politinės krizės įpaaštrėjimas Lietuvoje po 1861 m. reformos ir detaliam nagrinėjami įvykiai, susiję su atskirais sukilimo etapais Lietuvoje ir su sukilimo nuslopinimu, o knygos įvadinėje dalyje (p. 9—22) pateikiama darbų apie 1863 m. sukilimą istoriografinė apžvalga.

Plati šaltinių ir tyrinėjimų apžvalga ir gili jų analizė duodama A. Smirnovo knygos¹ pirmojoje dalyje. Gausią bibliografinę medžiagą

¹ Смирнов А. Ф. Восстание 1863 года в Литве и Белоруссии. М., 1963. 392 с. (Акад. наук СССР. Ин-т истории).

Глава I-ая. Основные направления историографии. Проблематика, с. 3—33.

autorius pateikia knygos pabaigoje, pastabose. Tačiau visa aptarta literatūra ir pateikti medžiaga knygoje nėra susisteminta ir neduodama savarankišku bibliografiniu sąrašu. Pažymėtina tai, kad A. Smirnovas, taip pat S. Lazutka ir R. Bičkauskas-Gentvila, be to, išanalizuoja ir apibūdina ir ikitarybinę istoriografiją bei šaltinius.

Tarybinėje istorinėje literatūroje daug dėmesio skiriama internacionaliniam 1863 m. sukilimo pobūdžiui, jo ryšiams ir poveikiui nušviesti. Be ankstesnių J. Žiugždos, D. Fainhauzo darbų², paminėtini pastaraisiais metais ryšium su sukilimo 100-ųjų metų sukaktimi pasirodę nauji leidiniai. TSRS Mokslų akademijos Slavistikos institutas išleido serijos pirmąjį rinkinį³, kuriame skelbiami straipsniai, archyvinė ir kitokia medžiaga apie rusų-lenkų revoliucinius ryšius XIX a. šeštajame dešimtmetyje ir 1863 m. sukilimą.

Tai pačiai temai skirta viena iš A. Smirnovo knygų⁴, plačiai nušviečianti rusų, baltarusių, lenkų ir lietuvių pažangiųjų jėgų bendrą kovą prieš patvaldystę. Ir šioje A. Smirnovo monografijoje pateikiama gausi bibliografinė medžiaga bei istoriografijos apžvalga (p. 3—25 ir pastabose knygos pabaigoje).

M. Misko knyga⁵ nušviečia sukilimo eigą Lenkijoje ir trumpai — kaimyninėse šalyse. Šiame darbe autorius plačiai panaudoja ir apibūdina lenkišką literatūrą ir šaltinius.

Įvairūs sukilimo aspektai giliai ir glaustai aptariami akademinio „Lietuvos TSR istorijos“ kurso antroje dalyje, J. Žiugždos parašytame skyriuje „1863 metų sukilimas Lietuvoje“⁶.

Be stambių mokslinių darbų, daug naujos ir reikšmingos medžiagos apie 1863 m. sukilimą atspausdinta periodikoje, ypač 1963—1964 jubiliejiniais metais.

Visi šie tyrinėjimai sudarė pagrindą išsamioms bibliografijoms paruošti. Jie padėjo išaiškinti ir įvertinti literatūrą, apibrėžė temos problematiką, nurodė gaires tolesnėms bibliografinėms 1863 m. sukilimą liečiančios medžiagos paieškoms. Be to, kiekviename iš minėtų darbų yra daug išnašų, ir jame nurodoma literatūra bei šaltiniai, teikiantieji vertingą bibliografinę informaciją. Ši medžiaga, dažnai panaudojama bibliografinėms rodyklėms papildyti, nelaikoma savarankiškais bibliografiniais darbais ir todėl čia nebus atskirai plačiau aptariama.

² Žiugžda J. Antanas Mackevičius — Lietuvos valstiečių vadovas kovoje prieš carizmą ir dvarininkus. V., 1951. 56 p. (Lietuvos TSR Mokslų akad. Lietuvos Istorijos in-tas).

Жюгжда Ю. Развитие демократического движения в Литве в 60-х годах XIX в. и влияние на него русского революционно-демократического движения. — «Исторические записки», т. 45, 1954, с. 183—200.

Fainhauzas D. 1863 m. sukilimas ir Vakarų Europos visuomenė. — Кн.: Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje. V., 1957, p. 176—200.

³ Восстание 1863 г. и русско-польские революционно-демократические связи 60-х годов. Сборник статей и материалов. Под ред. В. Д. Королюка, И. С. Миллера. М., 1960. 731 с. с иллюстр. (Акад. наук СССР. Ин-т славяноведения).

⁴ Смирнов А. Ф. Революционные связи народов России и Польши. 30—60 годы XIX века. М., 1962. 427 с.

⁵ Миско М. В. Польское восстание 1863 года. М., 1962. 336 с. с иллюстр. и карт. (Акад. наук СССР. Ин-т славяноведения).

⁶ Lietuvos TSR istorija. T. 2. Nuo 1861 iki 1917 metų. Red. kolegija: J. Jurginis, V. Merkys, J. Žiugžda (vyriaus. red.). V., 1963, p. 26—66. (Lietuvos TSR Mokslų akad. Istorijos in-tas).

Marxizmo-leninizmo klasikų darbų apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje bibliografijos

Pirmosios tarybinės bibliografijos apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje buvo sudarytos istorikų L. Bičkausko-Gentvilos⁷ ir S. Lazutkos⁸ knygoje. L. Bičkausko-Gentvilos sudarytame literatūros sąrašė registruojama apie 150 pozicijų lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis. Didesnis sąrašas yra S. Lazutkos knygoje. Jame registruojama daugiau kaip 200 pavadinimų, taip pat lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis.

Literatūros sąrašuose užregistruotos medžiagos turinys atitinka knygoje nagrinėjamas skirtingas 1863 m. sukilimo temas. Tačiau abiejų bibliografijų pagrindinė struktūra yra panaši, ir tai rodo, kad pateikta medžiaga yra vienodo pobūdžio.

Abiejose bibliografijose pirmoje vietoje pateikiami marxizmo-leninizmo klasikų veikalai. Užregistruotų pozicijų skaičiumi (22 ir 24) šios bibliografijų dalys yra beveik vienodos, tačiau savo turiniu jos skiriasi. Bibliografijose pateikta daug skirtingų K. Markso, F. Engelso ir V. Lenino veikalų pavadinimų. Šiame S. Lazutkos bibliografijos skyriuje trūksta kai kurių bibliografinių duomenų apie leidinius — leidimo metų, vietos, kelintas raštų leidimas ir kt. Pasitaiko klaidų, pavyzdžiui, F. Engelso darbas „Эмигрантская литература“ priskirtas K. Marksui. Naudojantis bibliografijomis, reikia atsižvelgti į tai, kad nuo 1955 m. yra leidžiamas ant-rasis pataisytas ir papildytas K. Markso ir F. Engelso raštų leidimas, kurio šiuo metu jau yra išleisti 33 tomai. Todėl prireikus bibliografijas galima papildyti nauja, šio leidimo medžiaga.

Nepaisant šių pastabų, L. Bičkausko-Gentvilos ir S. Lazutkos pateikti literatūros sąrašai sudaro išsamią marxizmo-leninizmo klasikų veikalų apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje bibliografiją. Šiai temai skirta ir rodyklės „Восстание 1863 г. . .“⁹ medžiaga. Pirmajame rodyklės skyriuje registruojami visi rusų kalba išleisti marxizmo-leninizmo klasikų darbai apie sukilimą Lietuvoje, Lenkijoje, revoliucinį-demokratinį judėjimą Rusijoje ir jo ryšį su sukilimu ir kt. Tai iš viso išsamiausias bei įvairiausiškiausias klasikų veikalų šia tema sąrašas. Jame registruojama 50 pavadinimų. Beveik kiekvienos pozicijos pavadinimas paaiškinamas trumpoje anotacijoje. Iš anotacijos galima spręsti, koks sukilimo aspektas aptariamas veikale. Be pačių klasikų veikalų, šiame bibliografijos skyriuje užregistruoti keli tiriamieji ir apibendrinantieji straipsniai.

Skaitytojas, panaudodamas lygiagrečiai visų trijų bibliografijų atitinkamas dalis, gaus labai išsamią informaciją apie K. Markso, F. Engelso ir V. Lenino darbus, nušviečiančius įvairias 1863 m. sukilimo istorijos problemas.

1863 m. sukilimo Lietuvoje istorijos šaltinių bibliografijos

Antrąsias L. Bičkausko-Gentvilos ir S. Lazutkos knygų bibliografijų dalis sudaro šaltinių sąrašai. L. Bičkauskas-Gentvila šią dalį vadina „istoriniai šaltiniai ir statistiniai leidiniai“ ir pateikia joje 45 pozicijų sąrašą. S. Lazutka šiam skyriui neduoda savarankiško pavadinimo,

⁷ Bičkauskas-Gentvila L. 1863 m. sukilimas Lietuvoje. V., 1958. 351 p. su iliustr.— Bibliogr.: p 345—349.

⁸ Лазутка С. А. Революционная ситуация в Литве. 1859—1862 гг. М., «Высшая школа», 1961. 260 с.— Библиогр.: с. 250—258.

⁹ Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов. Библиогр. указатель лит. на русском языке. Состав.: И. А. Калоева, М. А. Николаевский, Н. М. Пашаева. Под ред. И. С. Миллера. М., 1962. 201 с. (Акад. наук СССР. Ин-т славяноведения. Фундаментальная б-ка Обществ. наук. М-во культуры РСФСР. Гос. публичная историческая б-ка).

žvaigždutėmis jį atskiria nuo pirmojo ir pateikia 55 šaltinių sąrašą. Didžioji dalis šaltinių (37) abiejose bibliografijose yra tie patys, nors L. Bičkauskas-Gentvilas ir S. Lazutka tyrinėjamos problemas yra skirtingos. Tai rodo, kad daugelis šaltinių apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje yra universalūs, nušviečia įvairius, jo aspektus ir istorikų tyrinėtojų gali būti panaudoti labai plačiai ir įvairiai. Prie tokių šaltinių priklauso statistiniai leidiniai („Статистический временник Российской империи“, С.-Пб., 1866, ir kt.), oficialūs, gubernijose leidžiami, vyriausybiniai organai („Памятные книжки“, „Ведомости“ ir t. t. Kauno, Vilniaus ir kt. gubernijose), vyriausybinių įsakų, įstatymų ir panaši medžiaga. Tačiau ir L. Bičkauskas-Gentvila ir S. Lazutka iškėlė ir bibliografijose nurodė nemažai (26) skirtingų šaltinių, būdingų tik vienai iš dviejų temų. L. Bičkauskas-Gentvila pateikia 8 tokias pozicijas, S. Lazutka — 18. Šį skirtumą daugeliu atvejų apsprendė ir chronologinės tyrinėjamų problemų ribos. S. Lazutka naudojami ir bibliografijoje nurodo įsakus, įstatymus, statistinius duomenis nuo 1857 m. ir nelielia faktų, įvykusių po 1862 m. L. Bičkauskas-Gentvilos darbe dėmesys sutelktas į 1863—1864 m. įvykius.

Bibliografijose visi nurodyti šaltiniai daugiausia yra rusų kalba, keletas lenkų ir baltarusių kalbomis. Be jų, L. Bičkauskas-Gentvila pateikia „Lietuvos TSR istorijos šaltinių“ pirmąjį tomą (V., 1955). Didžioji dalis bibliografijose nurodytų šaltinių paskelbta XIX a., yra keletas išleistų 1900—1917 m., taip pat buržuazinės Lenkijos ir tarybinių leidinių.

Abiejų knygų autoriai gausiai naudojami Lietuvos TSR, Maskvos, Leningrado ir kitų archyvų medžiaga. Savo knygų išnašose jie pateikia išsamius bibliografinius duomenis apie kiekvieną poziciją. L. Bičkauskas-Gentvila ir S. Lazutka, neturėdami tikslo sudaryti išsamios 1863 m. sukilimo bibliografijos, šios medžiagos į savo literatūros sąrašus neįtraukė, tačiau bibliografinė informacija jų knygų tekste, išnašose bei pastabose apie šiuos rankraštinius šaltinius yra labai svarbi skaitytojams.

Lyginant antrąsias abiejų bibliografijų dalis, ypač akivaizdus šaltinio bibliografinio aprašo nevienodumas. Pavyzdžiui, L. Bičkauskas-Gentvila nurodo, kad leidinys „Виленский временник“, kn. III, išleistas 1908 m., o S. Lazutka — 1909 m.; skiriasi leidinio „Сборник распоряжений М. Н. Муравьева...“ pavadinimas ir t. t. Aprašo nevienodumai daugelyje vietų neleidžia laikytis nuoseklios abėcėlinės medžiagos išdėstymo tvarkos skyrių viduje, o kai kur kelia abejonių, atpažįstant tuos pačius leidinius. L. Bičkauskas-Gentvila vieną leidinį pateikia du kartus vien todėl, kad vieną kartą aprašo jį analiziniu būdu, o antrą kartą — aprašo pradžioje nurodo periodinio leidinio pavadinimą. Yra netikslumų, skiriant rinkinių sudarytojus ir leidinių autorius.

Nepaisant šių trūkumų, abiejų bibliografijų vertę nulemia tai, kad jose pirmą kartą nuosekliai buvo pateiktas toks platus 1863 m. sukilimo istorijos šaltinių sąrašas.

Jau pasirodžius L. Bičkauskas-Gentvilos ir S. Lazutkos knygoms, buvo iškelta daug naujų dokumentų apie sukilimo paruošimą ir eigą Lietuvoje. Jie atsispindėjo vėliau paruoštose bibliografijose. Viena iš jų — jau minėta bibliografinė rodyklė „Восстание 1863 г.“

1863 m. sukilimo Lietuvoje istorijos šaltiniai registruojami šios rodyklės penktajame skyriuje „Революционный подъем в Литве и Белоруссии накануне восстания 1863 г.“ (p. 62—66), aštuntajame skyriuje „Восстание 1863—1864 гг. в Литве и Белоруссии“ (p. 102—111) ir šešioliktajame skyriuje „Политика царизма в Польше, Литве, Белоруссии и на Украине после подавления восстания 1863 г.“ (p. 164—170). Visuose minėtuose bibliografijos skyriuose šaltiniai grupuojami į poskyrius pagal jų pobūdį. Sudaryti poskyriai — „Dokumentai“, „Revoliucinių

„demokratų veikalai“, „Memuarai ir susirašinėjimas“ — specialistams labai aiškiai nusako pateiktųjų šaltinių vertę ir jų panaudojimo galimybes.

Bibliografijos „Восстание 1863 г. ...“ sudarytojai turėjo uždavinį pateikti visą literatūrą apie 1863 m. sukilimo istoriją ir rusų—lenkų revoliucinius ryšius XIX a. septintajame dešimtmetyje, išleista rusų kalba. L. Bičkauskas-Gentvila ir S. Lazutka savo knygų bibliografijose pateikė tą medžiagą, kuri sudarė jų mokslinių darbų pagrindą. Todėl šių bibliografijų užregistruoti 1863 m. sukilimo istorijos šaltiniai žymiai skiriasi ir labai papildė vieni kitus.

Rodyklėje „Восстание 1863 г. ...“ memuarinė literatūra, ši gana subjektyvi bei reikalinga kritinio vertinimo istorinių šaltinių grupė, užima svarbią vietą. Memuarinė literatūra rusų kalba apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje ir Baltarusijoje (minėtuose skyriuose, o kituose — Lenkijoje, Ukrainoje ir t. t.) surinkta labai kruopščiai ir išsamiai. Pateikiami ir atskiri atsiminimų leidiniai ir periodikoje bei rinkiniuose paskelbta medžiaga. Tai pirmoji ir vienintelė tokia išsami memuarų rusų kalba apie 1863 m. sukilimą bibliografija. Kitose čia minėtose bibliografijose memuarinė literatūra specialiai nebuvo registruojama.

Sioje bibliografijoje taip pat labai išsamiai pateikta revoliucinė-demokratinė literatūra apie 1863 m. sukilimą. Tai A. Gerceno straipsniai, jo leidžiamo „Kolokolo“ atsiliepimai į revoliucinius įvykius Lenkijoje ir Lietuvoje ir kt.

Rodyklėje analiziniu būdu aprašyti A. Gerceno, N. Černyševskio ir kitų revoliucinių demokratų raštų rinkiniuose atspausdinti straipsniai, liečiantys 1863 m. sukilimą. Užregistruota daug medžiagos iš revoliucinės-demokratinės literatūros apie sukilimą Lietuvoje. Sio požiūriu pažymėtina, kad čia detaliai atskleista „Kolokolo“ medžiaga. Visa ši literatūra beveik neatsispindėjo ankstesnėse bibliografijose ir mažai tėra panaudota istoriniuose tyrinėjimuose. Todėl jos subibliografavimas yra itin svarbus.

Bibliografijos „Восстание 1863 г. ...“ poskyriuose „Произведения революционных демократов“ ši medžiaga atskleista labai plačiai ir sugrupuota pagal temas, atitinkančias skyrių turinį. Šis poskyris yra beveik visuose skyriuose. Tuo būdu, visos bibliografijos sudėtinė dalis yra išsami revoliucinės demokratinės literatūros apie 1863 m. sukilimą rodyklė.

Revoliucinė demokratinė literatūra bibliografijoje „Восстание 1863 г. ...“ pateikiama kaip vienas iš šaltinių 1863 m. įvykiams tirti. Ji nurodoma tuojuo po rubrikos „Dokumentai“ prieš memuarinę literatūrą. L. Bičkauskas-Gentvila ir S. Lazutka šią medžiagą pateikia tyrinėjimų sąrašė.

Visuose rodyklės „Восстание 1863 г. ...“ skyriuose yra poskyriai „Документы“. Juose registruojama visa rusų kalba išleista dokumentinė medžiaga, nušviečianti 1863 m. sukilimo istoriją. Skyrių, liečiančių Lietuvą, dokumentus įdomu palygintu su L. Bičkausko-Gentvilos ir S. Lazutkos pateiktais šaltiniais. Rodyklės „Восстание 1863 г. ...“ penktojo skyriaus dokumentai žymiai papildė S. Lazutkos pateiktus šaltinius apie revoliucinį pakilimą Lietuvoje prieš 1863 m. sukilimą ir revoliucinės situacijos susidarymą. Čia pateikiama gausi žurnale „Красный архив“ paskelbta medžiaga, analiziniai rinkinių medžiagos aprašai (Nr. 517, 519 ir kt.), nepaprasti potvarkiai ryšium su karo padėties įvedimu 1861 m. (Nr. 526) ir t. t. Tačiau rodyklėje neregistruojami S. Lazutkos nurodyti statistiniai leidiniai „Сборник циркулярных распоряжений Ковенского...“ (Ковно, 1860) ir kai kurios kitos pozicijos rusų kalba.

Lygindami L. Bičkausko-Gentvilos sudarytos bibliografijos ir rodyklės „Восстание 1863 г. ...“ aštuntojo skyriaus dokumentus, vėl matome registruojamos medžiagos skirtumus. Rodyklėje pateikiami L. Bičkausko-

Gentvilos nenurodyti raštai ir laiškai, paskelbti rinkiniuose bei periodikoje (Nr. 935, 937), A. Milovido sudarytas svarbiausių carinės kariuomenės mūšių su sukilėliais aprašymas (Nr. 934) ir t. t. Tačiau rodyklę galėtų papildyti eilė L. Bičkausko-Gentvilos nurodytų reikšmingų šaltinių, pavyzdžiui, П. Бодровский, „Гродненская губерния“ (С.-Пб., 1863), Б. Базилевский, „Государственные преступления...“ (Т. I, С-Пб., 1906) ir kt. Kai kurias iš šių, taip pat S. Lazutkos užregistruotų pozicijų galima laikyti praleidimais bibliografijoje „Восстание 1863 г. ...“ Tuo tarpu L. Bičkauskas-Gentvila ir S. Lazutka neturėjo tikslo paruošti išsamios bibliografijos. Todėl minėtiosios pozicijos tik papildo jų darbus.

Be to, L. Bičkausko-Gentvilos ir S. Lazutkos šaltinių sąrašus galima laikyti platesniais už rodyklę „Восстание 1863 г. ...“ ta prasme, kad juose registruojama ir medžiaga ne rusų kalba, taip pat ir todėl, kad, vykdant konkrečius istorinius tyrinėjimus, aprašytus knygose, susikaupė daug pagalbinių šaltinių arba netiesioginių šaltinių, nušviečiančių sukilimą. Šie šaltiniai taip pat atsispindėjo knygų bibliografijose. Rodyklėje „Восстание 1863 г. ...“ pateikti dokumentai apie sukilimą Lietuvoje pilniau surinkti iš senųjų, o ypač tarybinių 1917—1940 m. laikotarpio periodinių leidinių ir kt. Ši rodyklė yra platesnė už L. Bičkausko-Gentvilos ir S. Lazutkos bibliografijas taip pat geografiniu požiūriu, nes registruoja šaltinius apie sukilimą ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje ir kt.

Apibendrinant galima pasakyti, kad visos trys bibliografijos, lygia-grečiai jas panaudojant, gali suteikti specialistui labai plačią informaciją apie įvairius 1863 m. sukilimo istorijos šaltinius: dokumentinę medžiagą, revoliucinę-demokratinę literatūrą, memuarinę literatūrą ir susirašinėjimus. Plačiausia bibliografiją turi šaltiniai apie 1863 m. sukilimo prielaidas ir eigą Lietuvoje. Šia tema registruojami šaltinių leidiniai rusų, lenkų ir lietuvių kalbomis. Apie sukilimą Lenkijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje yra išsamiai subibliografuoti rusų kalba išspausdinti šaltiniai.

1863 m. sukilimo Lietuvoje istorijos šaltinių bibliografiją žymiai praplėčia nespausdintų šaltinių rodyklė „Rankraščiai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje“,¹⁰ paruošta Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos darbuotojos D. Petkevičiūtės.

Kaip pasakyta rodyklės pratarinėje, sudarant šią bibliografiją, buvo peržiūrėti visi atitinkamo laikotarpio rankraštiniai fondai, saugomi bibliotekos rankraščių skyriuje. Medžiaga atrinkta iš 17 fondų. Iš viso bibliografijoje užregistruota 317 bibliografinių vienetų. Tačiau ne visa bibliografijoje pateikta medžiaga yra rankraštinė. Registruojami ir kai kurie spaudiniai, pvz., baudžiamojo panaikinimo manifestas (Nr. 31), „Mužickaja prauda“ keli numeriai (Nr. 111—114), M. Muravjovo instrukcija gubernatoriams dėl sukilimo slopinimo (Nr. 164, 165) ir kt. Kai kurie iš šių spaudinių jau buvo registruoti aukščiau minėtose bibliografijose. Kodėl jie įtraukti į bibliografiją, nėra paaiškinta. Gal būt, todėl, kad šie spaudiniai yra reti ir specialistams svarbu žinoti, kur jie saugomi. Be to, tie spaudiniai papildo rankraštinę medžiagą svarbiais faktais. Taigi, visi bibliografijoje pateikti dokumentai leidžia susidaryti pilnesnį sukilimo brendimo ir eigos vaizdą.

Pagal savo turinį visa medžiaga bibliografijoje suskirstyta į šešias grupes. Šių grupių pavadinimai nusako užregistruotos medžiagos tematiką. Kiekvienos grupės turinio ypatybes sudarytoja plačiai aptaria bibliografijos pratarinėje. Daugiausia medžiagos užregistruota pirmajame ir trečiajame bibliografijos skyriuose.

¹⁰ Petkevičiūtė D. Rankraščiai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje (Bibliogr. rodyklė).—Kn.: Bibliotekinėmystė ir bibliografija, t. II, 1963, p. 213—303. (Lietuvos TSR Mokslų akad. Centr. b-ka).

Pirmajame skyriuje registruojami 85 rankraščiai, kurių turinį sudaro 1861 m. reformos ruošimas, paskelbimas bei vykdymas. Rankraščių medžiaga ir atskiri čia užregistruoti spaudiniai rodo valstiečių ginčus su dvarininkais dėl žemės, atskleidžia dvarininkų ruošiamos reformos esmę, valstiečių priešiniimąsi reformai ir kt. Pirmasis skyrius kartu su antruoju skyriumi „Valstiečių judėjimas, politiniai įvykiai Lietuvoje ir Lenkijoje 1858—1862 m.“ (25 pozicijos) savo turiniu sudaro lyg ir įvadinę bibliografijos dalį.

Šiose bibliografijos dalyse užregistruota medžiaga savo tematika siejasi su S. Lazutkos knyga «Революционная ситуация в Литве. 1859—1862 гг.» Ji papildo rankraštinius šaltiniais knygos pabaigoje esančią bibliografiją, taip pat knygos išnašose pateiktą bibliografinę informaciją apie archyvinius rankraštinius dokumentus. Todėl bibliografijos „Rankraščiai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje“ pirmųjų dviejų skyrių medžiaga žymiai papildo turimą šaltinių bibliografiją revoliucinės situacijos susidarymo ir sukilimo brendimo Lietuvoje tema. Tuo būdu, šia tema jau yra subibliografuoti svarbiausi šaltinių leidiniai ir rankraščiai saugomi Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekoje. Be to, S. Lazutkos knygos išnašose yra gausi bibliografinė informacija apie dokumentinę medžiagą Lietuvos TSR, Maskvos bei Leningrado archyvuose.

Stambiausia bibliografijos „Rankraščiai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje“ dalis yra trečioji, kurioje registruojama apie 150 vienetų, t. y. beveik pusė visos bibliografijoje pateiktos medžiagos. Ši, trečioji, dalis — „1863 m. sukilimas Lietuvoje“ — turi keturis poskyrius, atskleidžiančius registruojamų dokumentų turinio ypatumus: „Sukilėlių leidiniai ir atsišaukimai“, „Medžiaga apie sukilimo eigą 1863 m.“, „Dokumentai ir kita medžiaga apie sukilimo nuslopinimą“, „Baudos mokesčiai, gauti iš gyventojų ryšium su sukilimu“.

Poskyris „Sukilėlių leidiniai ir atsišaukimai“ glaudžiai siejasi su bibliografijos antrosios dalies medžiaga. Poskyryje registruojami „Muzickąją praudą“ numeriai, atsišaukimai ir jų nuorašai, o antrojoje rodyklės dalyje pateikiamas policijos susirašinėjimas dėl atsišaukimų ir sukilėlių spaudinių platinimo, rankraščiai, kuriuose nurodomi jų platinimo faktai, konkretūs atsišaukimai, surasti įvairiose Lietuvos vietovėse, valdžios priemonės prieš revoliucinės literatūros platinimą ir t. t. Toks medžiagos išdėstymas atrodo ne visai nuoseklus ne tik dėl to, kad abiejų skyrių medžiaga glaudžiai siejasi. Rodyklės sudarytoja siekė bibliografijoje visą medžiagą išdėstyti chronologine įvykių seka, ir tai yra teisingas metodinis sprendimas. Tačiau išdėstydamą antrojo ir trečiojo skyrių (pirmojo poskyrio) medžiagą, ji šio principo nesilaikė.

Nepaisant rankraščių išdėstymo kai kurių nenuoseklumų, bibliografijoje užregistruota medžiaga apie sukilėlių leidinius — tiek patys leidiniai ir atsišaukimai, tiek ir dokumentai apie jų plitimą ir persekiojimą — yra labai vertinga. Tuo tarpu dar nėra išsamaus ir apibendrinančio sukilėlių spaudos tyrinėjimo, o nė vienoje iš visų aukščiau minėtų bibliografijų ši medžiaga nepateikiama taip gausiai ir sistemingai, kaip rodyklėje „Rankraščiai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje“.

Bibliografijos trečiosios dalies antrajame ir trečiajame poskyriuose pateikiama rankraštinė dokumentinė medžiaga apie 1863 m. sukilimo ir jo nuslopinimo eigą Lietuvoje.

Ketvirtasis trečiosios dalies poskyris „Baudos mokesčiai, gauti iš gyventojų ryšium su sukilimu“ yra nedidelis. Jį sudaro 17 pozicijų — pakvitavimų, kvitų, slaptų raštų, įsakymų ir kt. Tai baudos, paimitos iš valstiečių ir dvarininkų už pritarimą sukilimui (Nr. 247), už sukilėlių konfiskuotas kasas, pinigai sukilimo slopinimui ir t. t. Iš esmės sudarytoja teisingai

pasielgė, atskirdama šiuos savarankišką šaltinių grupę sudarančius dokumentus. Tačiau poskyrio turinys neatitinka sudarytojos pasirinkto chronologinio medžiagos dėstymo, atsižvelgiant į sukilimo įvykių eigą. Atskiri šio poskyrio rankraščiai parodo ir 1863 m. eigą (antrasis poskyris), ir sukilimo nuslopinimą bei valdžios represijas (trečiasis poskyris).

Ketvirtojoje bibliografijos dalyje registruojama literatūrinė medžiaga apie 1858—1863 m. laikotarpį yra įdomi ir istorikams, ir lietuvių literatūros bei tautosakos tyrinėtojams. Čia pateikiami eilėraščių, poemų, pjesių, straipsnių, įvairios literatūrinės medžiagos rinkinių rankraščiai, liaudies dainos apie sukilimą, atsiminimai, užrašyti daugiausia jau XX amžiuje. Didžioji dalis rankraščių liečia patį sukilimą ir jo įvykius, o keletas rankraščių — 1861 m. manifestą, sukilėlių tremtinių gyvenimą ir kt.

Lyginant šiame skyriuje pateiktą medžiagą su kitomis bibliografijos dalimis, pasidaro neaiškus sudarytojos požiūris į atsiminimus. Nemaža atsiminimų pateikiama ketvirtojoje dalyje, pvz., apie sukilimo įvykius Mažeikių apskrityje (Nr. 279), Panevėžio ir Rokiškio apskrityse (Nr. 280) ir t. t. Tačiau dalis atsiminimų registruojama ne šiame, o kituose bibliografijos skyriuose, pvz., E. Riomerio dienoraštis (Nr. 154) ir kt. Bibliografijoje pateikta daug atsiminimų apie sukilimo vadus ir dalyvius, pvz., apie A. Mackevičių (Nr. 155), T. Dalevskį (Nr. 156), Adomą ir Marcellijų Bulkauskus (Nr. 277), K. Bytautą (Nr. 276) ir t. t. Sie atsiminimai taip pat išblaškyti įvairiuose bibliografijos skyriuose. Bibliografija neturi pagalbinių rodyklių aparato, todėl šią medžiagą galime išaiškinti, tik ištyrę kiekvienos pozicijos aprašą, ištaisai peržiūrėję visą bibliografiją.

Be to, literatūrinės medžiagos skyriuje pateikiami straipsniai, pvz., Nr. 263, 268 ir kt. Tai nėra grožinė literatūra, ir juos, atrodo; reikėjo nurodyti skyriuje „Varia“, nes į kitus bibliografijos skyrius ši medžiaga netinka.

Ketvirtasis bibliografijos skyrius, kaip ir trečiojo skyriaus ketvirtasis poskyris, sudaryti jau kitu pagrindu, negu pirmieji bibliografijos skyriai. Juose medžiaga sugrupuota pagal rankraščių turinio ir formos požymį, o ne chronologiškai, pagal tai, kaip ji atspindi 1863 m. sukilimo įvykių eigą. Šiuos nukrypimus nuo nusistatytų bendrų principų sudarytoja turėjo aptarti.

Nepaisant viso to, ketvirtajame skyriuje pateiktoji medžiaga yra tikrai įdomi. Tai pirmas bandymas tarybinėje bibliografijoje surinkti ir susisteminti grožinę literatūrą apie sukilimą. Bibliografijoje užregistruota rankraštinė literatūrinė medžiaga. Tarybinis lietuvių literatūros mokslas vis labiau domisi 1863 m. sukilimo poveikiu lietuvių literatūrai, tuo, kaip sukilimo amžininkai ir mūsų laikų rašytojai atvaizdavo jį savo kūriniuose, tyrinėja šių kūrinių reikšmę paties sukilimo istorijai pažinti ir kt. Šia prasme pažymėtinas prof. B. Pranskaus straipsnis⁴⁴. Jau dabar sukaupta medžiaga leidžia kalbėti apie tai, kad reikia sudaryti ne tik grožinės literatūros, bet ir apskritai meno kūrinių, atspindinčių 1863 m. sukilimą Lietuvoje, bibliografiją.

D. Petkevičiūtės sudarytos bibliografijos penktoji dalis — „Ikonografinė medžiaga“ — labai vertinga ir tuo tarpu dar labai reta istorinė bibliografijoje, nors fotonuotraukos dažnai sudaro svarbią istorinių šaltinių dalį istoriniams įvykiams nušviesti. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyriuje saugoma unikalinė 1863 m. sukilimo dalyvių fotonuotraukų kolekcija papildo jau turimas žinias apie sukilimo dalyvius ir pateikia platesnės medžiagos apie mažiau žinomus. Bibliografijoje užregistruota 20 pozicijų, jų tarpe sukilimo

⁴⁴ Pranskus B. 1863 m. sukilimo atspindžiai lietuvių literatūroje. Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A, 1(2), p. 33—52.

vado Z. Sierakausko, Šiaulių apskrities sukilėlių vado Stanevičiaus („Pisarskio“) fotografijos, sukilėlių ir jų šeimos narių nuotraukos.

Savo forma ikonografinės medžiagos skyrius labai išsiskiria iš visos kitos bibliografijoje pateiktos medžiagos, tačiau savo turiniu glaudžiai su ja siejasi. Jau buvo minėta, kad bibliografijoje gausu dokumentų, atsiminimų ir t. t. apie sukilėlius. Kai kurių iš jų fonotuotrukos pateikiamos penktajame bibliografijos skyriuje. Tačiau bibliografinėmis priemonėmis ši medžiaga nesusieta, ir skaitytojas akivaizdžiai nemato šio ryšio. Nėra sudaryta nei pagalbinių rodyklių aparato, nei kokios nors nuorodų sistemos tarp skyrių ar atskirų pozicijų. Pavyzdžiui, pozicija Nr. 276 — nekrologas sukilėliui Kiprijonui Bytautui — ir pozicija Nr. 290 — jo fonotuotruka — atsidūrė visai skirtinguose skyriuose; ketvirtajame skyriuje prie atsiminimų apie sukilimą (Nr. 279) pridėta sukilėlių inspektoriaus Jeronimo Rupeikos fotografija visai neatsispindi penktajame — ikonografinės medžiagos — skyriuje ir t. t. Tačiau reikia pabrėžti, kad fonotuotrukų aprašas labai aiškus ir išsamus, su visais galimais paaiškinimais bei komentariais visai trumpų anotacijų pavidalu.

Paskutinį bibliografijos skyrių („VI. Varia“) sudaro 14 pozicijų įvairios medžiagos. Didžioji jos dalis yra Muravjovo muziejaus tvarkymo, administravimo, susirašinėjimo dokumentai. Šie dokumentai gali būti tik pagalbinė medžiaga 1863 m. sukilimo istorijai nušviesti.

Iš viso rodyklė „Rankraščiai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje“ šiuo metu yra viena didžiausių Lietuvos TSR istorijos šaltinių bibliografijų. Jos sudarymo ypatumai plačiai aptarti įžangoje. Reikia dar kartą pabrėžti didelį sudarytojos darbą, surenkant ir pateikiant medžiagą, tikslų ir teisingą rankraščių aprašą. Tenka apgailestauti, kad tokia stambi, savo turiniu sudėtinga ir įvairi bibliografija neturi, kaip jau minėta, pagalbinių rodyklių aparato. Dalykinė, vardų, geografinė rodyklės padėtų plačiau parodyti skaitytojams dokumentų turinio ypatybes. Vertingas būtų rankraščiuose paminėtų atsišaukimų ir sukilėlių leidinių sąrašas ir kt.

Ši rodyklė kartu su spausdintų šaltinių bibliografijomis L. Bičkausko-Gentvilos ir S. Lazutkos knygose ir atitinkamomis rodyklės „Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов“ dalimis sudaro vieningą informacinių leidinių sistemą. 1863 m. sukilimo Lietuvoje istorijos šaltinių bibliografija yra žymiai platesnė, lyginant su kitų Lietuvos TSR istorijos problemų bibliografijomis. Tačiau šios tematikos naujų bibliografijų sudarymo galimybės tebėra dar labai plačios. Apie tai liudija Lietuvos TSR bibliotekose sudarytų bibliografinių kortekų medžiaga ir atliekamų sukilimo Lietuvoje istorinių tyrinėjimų problematika.

1863 m. sukilimo Lietuvoje tyrinėjimų bibliografijos

1863 m. sukilimo Lietuvoje tyrinėjimai, kaip ir šaltiniai, yra bibliografuoti keturiuose tarybinių autorių darbuose. Tai jau minėtos L. Bičkausko-Gentvilos knygos „1863 m. sukilimas Lietuvoje“ ir S. Lazutkos knygos „Революционная ситуация в Литве. 1859—1862 гг.“ bibliografijos, atitinkami rodyklės „Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов“ skyriai ir O. Adomoniėnės sudaryta „1863 m. sukilimo Lietuvoje bibliografija“. Visi šie darbai skiriasi savo sudarymo tikslais ir uždaviniais, literatūros atrankos principais ir t. t. Todėl palyginamoji jų analizė leidžia susidaryti vaizdą apie kiekvienos rodyklės ypatybes, jų savitarpio santykį ir panaudojimo galimybes istorikų darbe, taip pat bibliografinės informacijos reikalams.

A. Bičkausko-Gentvilos knygoje sudarytos bibliografijos dalis yra 1863 m. sukilimo Lietuvoje tyrinėjimų sąrašas. L. Bičkauskas-Gentvila pateikė 83 pavadinimų tyrinėjimų sąrašą, kurio mažesniąją dalį (17 pavad.) sudaro tarybinių autorių ir Lenkijos Liaudies Respublikos istorikų darbai, o likusią dalį (66 pavad.) — ikitarybiniai sukilimo tyrinėjimai. Kiekvienoje dalyje medžiaga išdėstyta autorių pavardžių lietuviškos abėcėlės seka. Spaudinių aprašas yra gana pilnas, nors niekur nežymima paginacija, leidyklos ir kt., o pateiktieji elementai ne visur išdėstyti racionaliariausia ir bibliografijoje priimta tvarka.

S. Lazutkos bibliografijos dalį taip pat sudaro tyrinėjimų rodyklė (skyrius „Literatūra“). Tačiau S. Lazutka neišskiria tarybinių ir ikitarybinių tyrinėjimų. Jie pateikiami bendra autorių pavardžių rusiškos abėcėlės seka.

S. Lazutkos sudarytas tyrinėjimų sąrašas yra žymiai platesnis už L. Bičkausko-Gentvilos. Jame registruojama apie 130 pavadinimų. Kaip jau buvo sakyta anksčiau, abiejų bibliografijų pagrindinė tema skiriasi. Todėl jų turinys taip pat nėra vienodas, nors daugeliu pozicijų sutampa. S. Lazutka pateikia daugiau tarybinių autorių — N. Ulaščiko, J. Žiugždos ir kt. — darbų, kurių dalis išėjo jau po to, kai L. Bičkausko-Gentvilos knyga buvo išėjusi. L. Bičkausko-Gentvilos knygos bibliografijoje registrujami tik darbai, nušviečiantieji 1863 m. sukilimo Lietuvoje įvykius, plačiau neliečiant carizmo įvykdytos reformos esmės, revoliucinės situacijos susidarymo ir kitų problemų, sudarančių S. Lazutkos knygos pagrindą. Todėl bibliografijose surinktų tyrinėjimų turinį ryškiausiai nusako knygų, kuriose atspausdintos rodyklės, pavadinimai bei problematika.

Abiejų knygų autoriai bibliografijose pateikia svarbiausią literatūrą ir nesiekia sudaryti išsamių bibliografijų atitinkamais klausimais. Todėl medžiagos atrankos klausimai šiose rodyklėse yra aiškūs. Esminių praleidimų jose nėra, ir kokių nors priekaištų dėl bibliografijų nepilnumo jų sudarytojams padaryti negalima. Tai du vienas kitą papildantys darbai, ir jais abiem gali pasinaudoti kiekvienas, besidomintis sukilimu Lietuvoje apskritai, ir kuria nors atskira sukilimo brendimo ar eigos problema.

Be šių darbų, buvo paminėtos dar dvi bibliografijos. Jose registruojami tyrinėjimai liečia visus 1863 m. sukilimo Lietuvoje aspektus: jo brendimą, eigą ir nuslopinimą. Sukilimo jubiliejiniais metais išleista O. Adomonienės rodyklė taip ir vadinasi „1863 m. sukilimo Lietuvoje bibliografija“¹². Tai 1863 m. sukilimo Lietuvoje istorinių tyrinėjimų bibliografija.

Ši rodyklė sudaro dalį Lietuvos TSR Mokslių akademijos Istorijos instituto paruoštos plačios bibliografijos apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje. Sudarytoja pažymi, kad skelbiama dalį sudaro „tarybinių Lietuvos istorikų bei žurnalistų darbai ir kai kurios knygos bei straipsniai, parašyti buržuazinių autorių“ (p. 305). Atitinkamai bibliografija turi du pagrindinius skyrius: pirmą — tarybinių ir antrą — ikitarybinių autorių darbai. Kiekviename iš jų medžiaga skirstoma į poskyrius „Knygos“ ir „Straipsniai“. Iš viso bibliografijoje užregistruotos 102 pozicijos, iš kurių 82 priklauso tarybinei istorinei literatūrai.

Tuo būdu, bibliografijos pagrindą sudaro tarybinių autorių darbai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje. Be tyrinėjimų, knygų skvriuje registruojami keli šaltinių rinkiniai (Nr. 8) ir disertacijų autoreferatai (Nr. 3, 7, 11). Rodyklės sudarytoja pažymi, kad bibliografijoje registruojami „visomis kalbomis spausdinti leidiniai Lietuvos TSR teritorijoje, . . . ir Lietuvos istorikų knygos bei straipsniai visasąjunginėje spaudoje“ (p. 305).

¹² Adomonienė O. 1863 m. sukilimo Lietuvoje bibliografija. — Kn.: Bibliotekinkystė ir bibliografija, t. II, 1963, p. 305—318. (Lietuvos TSR Mokslių akad. Centr. b-ka.)

Todėl už bibliografijos ribų lieka kai kurie svarbūs tarybinių istorikų 1863 m. sukilimo Lietuvoje tyrinėjimai, pvz., A. Smirnovo darbai apie sukilimą ir jo vadovus (nors straipsnių skyriuje (Nr. 43) pateikiama S. Lazutkos recenzija A. Smirnovo knygoms) ir daugelis kitų. Marksizmo-leninizmo klasikų pasisakymai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje sudaro esminę šios problemos istoriografijos dalį, bet dėl minėtų apribojimų į rodyklę taip pat nepateko. Darbe nėra nuorodų į kitas bibliografijas, kuriose šie veikalai registruojami. Apskritai, bibliografijos apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje O. Adomonienės sudarytoje rodyklėje nežymimos. Knygų skyriuje būtinai reikėjo užregistruoti „Lietuvos TSR istorijos“ II tome pateiktą svarbią medžiagą apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje. (Anksčiau išleistose bibliografijose ši pozicija negalėjo būti pažymėta, nes „Lietuvos TSR istorijos“ II tomas pasirodė tik 1963 m.).

O. Adomonienės bibliografijos pirmojoje dalyje išsamiai surinkti straipsniai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje iš tarybinės mokslinės periodikos. Pateikiama net keletas reikšmingų straipsnių iš „Priekalo“, pvz., Nr. 17 — Z. Angariečio straipsnis, paskelbtas 1936 m., ir kt. Praleistu šioje bibliografijos dalyje reikia laikyti J. Žiugždos straipsnį „K. Marksas lietuvių tautos istorijos klausimais“ (Kn.: Su marksizmo vėliava. V., 1959, p. 166—181), kurio žymi dalis (p. 175—181) išryškina K. Markso ir F. Engelso atsiliepimus apie sukilimą Lietuvoje.

Didelė bibliografijos reikšmė yra ta, kad čia surinkta 1863 m. sukilimą liečianti medžiaga iš nespacialios periodikos, visuomeninių-politinių žurnalų bei laikraščių ir rajoninės spaudos. Čia yra daug vertingos medžiagos apie 1863 m. sukilimą įvairiose Lietuvos vietovėse, sukilimo amžininkų prisiminimai apie šį įvykį, atskirus sukilėlius ir kt. Jokiam kitame bibliografiniame darbe tokie straipsniai apie sukilimą Lietuvoje iki šiol nebuvo registruojami.

Straipsnių skyrius bibliografijoje yra platus ir savo turiniu sudėtingas. Čia pateikiami moksliniai ir populiarūs straipsniai iš specialiosios periodikos ir visuomeninių žurnalų bei laikraščių apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje. Visa ši medžiaga skyriaus viduje išdėstyta bendra autorių pavardžių abėcėlės seka. Tad visi vieno autoriaus rašyti straipsniai surenkami vienoje vietoje. Tačiau, atrodo, kad ir skaitytojui specialistui, ir nespecialistui būtų patogesnis sisteminis-teminis visos literatūros išdėstymas. Todėl yra nepakankamas medžiagos grupavimas rodyklėje tik į du skyrelius pagal spaudinių formos požymį. Iš visos literatūros aiškiai išsiskiria darbai apie revoliucinę situaciją ir sukilimo brendimą, paties sukilimo eigos tyrinėjimai, prisiminimai, medžiaga apie sukilimo vadovus Z. Sierakauską, A. Mackevičių ir kt. Šios medžiagos grupės turėjo apspręsti bibliografijos struktūrą. Teminių rubrikų iškėlimas leistų apibūdinti spaudinius ir skaitytojiškos paskirties bei formos požūriais. Kadangi, be tyrinėjimų, bibliografijoje pateikiami atskiri šaltinių rinkiniai (Nr. 8, 91 ir kt.), tai būtų tikslinga laikytis ir istorinėje bibliografijoje nusistovėjusio literatūros skirstymo į šaltinius ir tyrinėjimus, duodant juos savarankiškais skyreliais. Tuo atveju reikėtų pateikti ir išsamią šaltinių bibliografiją.

O. Adomonienė savo bibliografijoje tarybinę literatūrą apie 1863 m. sukilimą pateikia daugiau centruotai negu kitos aukščiau minėtos bibliografijos ir, turint galvoje straipsnius iš nespacialios periodikos, plačiau. Tačiau tarybinių autorių mokslinių tyrinėjimų apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje sąrašą papildė tiek minėtų knygų literatūros rodyklės, tiek ir bibliografija „Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов“. Tarybinės literatūros klasifikavimas „1863 m. sukilimo Lietuvoje bibliografijoje“ yra nepakankamai išspręstas.

Antrąją O. Adomonienės bibliografijos dalį sudaro buržuazinių istorikų kai kurie darbai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje. Tačiau kokiais atrankos principais vadovautasi, sudarant šią bibliografijos dalį, nėra aišku. Atrodo, čia siekta užregistruoti svarbiausius lietuvių buržuazinių istorikų darbus. Be to, bibliografijoje pateikiama keletas darbų lenkų kalba, daugiausia atsiminimai (Nr. 89, 90, 92). Be šios medžiagos, registruojamas vienas šaltinių rinkinys rusų kalba (Nr. 91). Iktarybinės literatūros skyriuje užregistruota 15 knygų ir 5 straipsniai.

„1863 m. sukilimo Lietuvoje bibliografijoje“ visa medžiaga apibūdinama tik bibliografiniais metodais. Nepaisant to, sudarytoja nepanaudoja nei anotacijų, nei medžiagos klasifikavimo galimybių užregistruotai literatūrai plačiau apibūdinti. Be to, tenka rimtai suabejoti, ar bibliografijoje reikalingas toks neišbaigtas, lyg atsitiktinės medžiagos skyrius. Gal reikėjo pateikti vien tarybinę literatūrą, paruošiant šią darbo dalį išsamiau ir giliau. Tai turėjo būti išbaigtas darbas, nes paskelbtoji rodyklė sudaro didesnės bibliografijos dalį, o visa bibliografija, reikia manyti, savo laiku taip pat bus atspausdinta.

Kitais požiūriais O. Adomonienės bibliografija paruošta rūpestingai. Tikslus ir nuoseklus yra registruojamų spaudinių aprašas. Visur duodami rusiški autorių pavardžių ir antraščių vertimai. Nėsuprantamos antraštės trumpai paaiškinamos ir t. t. Apskritai, sveikintina istorijos instituto iniciatyva ir pastangos, ruošiant išsamią 1863 m. sukilimo Lietuvoje istorijos bibliografiją.

Turtinga 1863 m. sukilimo Lietuvoje tyrinėjimų medžiaga užregistruota bibliografijoje „Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов“. Jau anksčiau minėtuose penktajame, aštuntajame, dvyliktajame, šešioliktajame skyriuose užregistruoti tyrinėjimai apie revoliucinį pakilimą Lietuvoje sukilimo išvakarėse, apie patį sukilimą ir jo eigą Lietuvoje, apie sukilimo nuslopinimą, sukilėlius — tremtinius ir carizmo politiką Lietuvoje po sukilimo. Kituose bibliografijos skyriuose pateikti tyrinėjimai apie 1863 m. sukilimą Lenkijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje ir kitur gali įvairiais aspektais papildyti Lietuvą liečiančią medžiagą.

Siuose bibliografijos skyriuose tyrinėjimai apie sukilimą Lietuvoje yra suskirstyti į du poskyrius: „Литература“ ir „Пропарандистская литература черносотенного характера“. Šitokia vidinė skyrių struktūra rodo sudarytojų siekimą įvertinti literatūrą ir savo išvadas pateikti skaitytojams. Iš visų tyrinėjimų išskirta reakcinė istoriografija, parodanti oficialią carizmo poziciją sukilimo atžvilgiu. Kaip nurodo sudarytojai bibliografijos pratarmėje, ši literatūra rodyklėje registruojama todėl, kad „ji pati gali būti istoriografinio tyrimo objektu“, ir todėl, kad „joje yra nemažai konkrečių istorinių žinių, kurios, kritiškai įvertintos, gali būti naudingos tyrinėtojams“. Nė vienoje aukščiau aptartų bibliografijų ši medžiaga nebuvo taip plačiai registruojama, taip ryškiai apibūdinta ir taip sistemingai pateikta.

„Literatūros“ skyriuje registruojami tyrinėjimai yra mokslinio pobūdžio, nors savo politine-ideologine kryptimi taip pat nėra vienodi. Tačiau bibliografijos sudarytojai plačiau neapibūdina šios medžiagos, nes pačią bibliografiją skiria kvalifikuotiems skaitytojams specialistams. Knygos ir straipsniai poskyrių viduje dėstomi autorių pavardžių abėcėlės seka. Kadangi poskyriai nedideli, medžiagą surasti ir analizuoti nėra sunku.

Bibliografijoje išsamiai pateikiama tarybinė literatūra rusų kalba. Šis darbas papildo kitas bibliografijas apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje gausia ir išsamiai atvaizduota medžiaga iš tarybinės ir ypač senosios periodikos rusų kalba. Bibliografijos pradžioje pateiktas didelis peržiūrėtos periodikos sąrašas. Rodyklę galėtų papildyti „Виленский временник“ ir

kai kurių kitų leidinių rusų kalba medžiaga. Apie ją yra žinoma iš mokslinių tyrinėjimų ir bibliografijų juose. Tad galima teigti, kad bibliografija „Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов“ išsamiau negu kitos bibliografijos pateikia tyrinėjimus rusų kalba apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje ir yra išsamiausia rusiškos literatūros apie 1863 m. sukilimą apskritai bibliografija. Bibliografijos metodikos požiūriu tai gerai parengta rodyklė.

Iš viso apie 1863 m. sukilimo Lietuvoje tyrinėjimus visos keturios bibliografijos, kartu paimtos, suteikia išsamią bibliografinę informaciją.

Kartotekos ir nespausdintos bibliografijos apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje

Be spausdintų bibliografijų, mūsų respublikos bibliotekose yra sudaryta keletas nespaukeltų literatūros apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje darbų ir kartotekų.

Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto bibliotekos bibliografijos skyriuje yra stambi rodyklė „1863 m. sukilimas Lietuvoje“, atspausdinta mašiniškai. Rodyklėje užregistruoti 697 knygų ir straipsnių (iš specialiosios ir nespacialiosios periodikos) pavadinimai. Si rodyklė registruojamų pozicijų skaičiumi yra didžiausia iš visų aukščiau minėtų bibliografijų. Bibliografijos struktūrą ir joje užregistruotą medžiagą atskleidžia pagrindinių skyrių schema:

Skyriaus pavadinimas	Pastabos	Užregistruota pozicijų
Marksizmo-leninizmo klasikai		18
Saltiniai		43
Literatūra lietuvių kalba	Skiriama: tarybinė lit.; buržuazinė lit.; rankraštiniai darbai (pateikiami kaip viena pozicija)	62 59 10 autorių
Literatūra rusų kalba	tarybinė ikıtarybinė	120 127
Literatūra kitomis kalbomis	daugiausia lenkų kalba	241
Bibliografija	prieškariai lenkų bibliografų darbai	14
Istoriniai šaltiniai statistiniai leidiniai	Sis skyrius, matyti, priklauso skyriui „Saltiniai“ ir yra jo papildymas	6
Grožinė literatūra		5
Pagalbinės rodyklės Pavardžių Knygų pavadinimų Geografinė		

Si bibliografija, matyti, parengta bibliotekoje turimos kartotekos pagrindu, ją išplėtus ir sutvarkius. Kartotekos skyrių schema atitinka pateiktą bibliografijos skyrių schemą. Tačiau bibliografija yra platesnė ir geriau sutvarkyta, todėl skaitytojui ja naudotis patogiau. Kartoteka apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje yra dalis bendrosios laikraščių ir žurnalų straipsnių kartotekos.

Stambi teminė kartoteka „1863 m. sukilimas Lietuvoje“ yra paruošta Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto bibliotekoje. Dalis šio darbo paskelbta O. Adomonienės sudarytoje bibliografijoje. Kartotekoje apytikriai yra daugiau kaip 400 pozicijų. Pagrindinė kartotekos schema tokia:

Tarybinė spauda — knygos.

Straipsniai iš tarybinės spaudos.

Knygos — buržuazinių autorių.

Straipsniai — buržuazinių autorių.

Sukilėlių spaudos organai.

Caro valdžios spaudos organai, spausdinę medžiagą apie sukilimą.

Caro valdžios ir dvasininkų atsisaukimai į sukilėlius.

Kartotekoje surinkta turtinga medžiaga gali būti naudinga sukilimo tyrinėtojams. Lygindami kartoteką su paskelbtomis bibliografijomis ir kitomis kartotekomis apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje, matome keletą naujų, savitų poskyrių, sisteminančių kitokią medžiagą, negu ankstyvesni darbai, pavyzdžiui, „Carinės valdžios ir dvasininkų atsisaukimai į sukilėlius“ ir kt. Kartoteka Istorijos instituto bibliotekoje dar galutinai nesuredaguota.

Lietuvos TSR Valstybinėje respublikinėje bibliotekoje medžiaga apie 1863 m. sukilimą atsispindi dviejose kartotekose.

Bendrojoje laikraščių ir žurnalų straipsnių kartotekoje skyriaus „Istorija“ poskyryje „1863 m. sukilimas Lietuvoje“ (apie 80—100 pozicijų) pateikiama daugiausia ne specialiosios istorinės periodikos straipsniai, o medžiaga iš bendrosios periodikos. Poskyryje iškeltos personalinės rubrikos: „K. Kalinauskas“, „Z. Sferakauskas“ ir „A. Mackevičius“. Si kartoteka, naudinga plačiam skaitytojų ratui, lyginant ją su minėtomis bibliografijomis, skaitytojui istorijos specialistui nieko naujo duoti negali.

Visų bibliografijų bei kartotekų medžiagą papildo kraštotyros skyriuje esančios periodikos bendrosios kartotekos poskyris „1863—1864 m. sukilimas Lietuvoje“ (apie 0,5 kataloginės dėžutės). Kartoteka gražiai sutvarkyta ir patogi naudotis skaitytojui. Čia registruojama naujausia tarybinė literatūra. Straipsniai lietuvių, rusų ir baltarusių kalbomis sugrupuoti savarankiškuose poskyriuose. Kitų bibliotekų kartotekose nematėme sistemingai komplektuojamos baltarusių periodikos medžiagos, nušviečiančios sukilimą Lietuvoje. Čia taip pat labai plačiai atvaizduota Lenkijos Liaudies Respublikos periodikos medžiaga, liečianti 1863 m. sukilimą. Visuose skyreliuose, be tarybinės literatūros, gana plačiai atvaizduota ir ikitarybinė istoriografija. Numatoma sistemingai plėsti šios medžiagos poskyrius.

Kraštotyros skyriaus kartotekoje pažymėtini du teminiai poskyriai „1863 m. sukilimo atspindys muzikoje“ ir „1863 m. sukilimo pavaizdavimas dailėje ir grožinėje literatūroje“. Tai kol kas nedideli skyreliai, tačiau verti dėmesio, tuo labiau, kad kitų bibliotekų kartotekose jų nesutinkama, taip pat jų nėra spausdintuose bibliografiniuose darbuose. Išimtį sudaro artimas jiems ikonografinės medžiagos skyrius 1863 m. sukilimo rankraščių bibliografijoje, paruoštoje D. Petkevičiūtės, ir rankraštinės grožinės literatūros skyrius tame pačiame darbe.

Tokios yra žymiausias 1863 m. sukilimo Lietuvoje istorijos bibliografinės kartotekos respublikos bibliotekose.

Savarankišką nespausdintų bibliografijų grupę sudaro bibliografijos disertacijose. Jos yra visuose disertaciniuose darbuose apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje.

Iš viso 1863 m. sukilimo Lietuvoje istorijos bibliografija yra turtinga įvairios formos ir turinio bibliografinių darbų, registruojančių marksizmo-leninizmo klasikų veikalus, istorinius šaltinius ir tyrinėjimus apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje. Tai L. Bičkausko-Gentvilos ir S. Lazutkos sudarytos knygų vidinės bibliografijos jų knygose ir trys savarankiškos bibliografinės rodyklės: D. Petkevičiūtės sudaryta rodyklė „Rankraščiai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje“, O. Adomonienės — „1863 m. sukilimo Lietuvoje bibliografija“ ir kolektyvinis darbas „Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов“. Šias bibliografijas papildo nespausdinti darbai ir bibliografinės kartotekos Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto bibliotekoje, Lietuvos TSR Valstybinėje respublikinėje bibliotekoje ir Lietuvos TSR Mokslių akademijos Istorijos instituto bibliotekoje. Nė viena kita Lietuvos TSR istorijos problema tuo tarpu neturi tokios plačios bibliografinių priemonių sistemos. Visi spausdinti darbai savo turiniu papildo vienas kitą, nors dažnai atskiriomis dalimis ir sutampa. Paruošti darbai ir bibliotekose turimos kartotekos rodo, kad reikalinga tikslesnė darbo koordinacija tarp visų bibliotekų, bibliografuojančių medžiagą apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje. Jau turimoji išaiškinta medžiaga ir tikslingas jėgų organizavimas tolesnėms bibliografinėms paieškoms bei žinomos medžiagos tvarkymui leistų artimiausiu metu sudaryti labai plačią ir išsamią literatūros bibliografiją apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje. Tokia bibliografija būtų vertinga priemonė, padedanti praktiniam istorikų, bibliografų ir kitų specialistų darbui. Ji taip pat prisidėtų prie nacionalinės bibliografijos paruošimo, ypač lituanikos surinkimo srityje.

Išanalizavus paruoštų bibliografijų sudarymo metodiką, matyti saviti kiekvienos bibliografijos bruožai ir bendra teigiama šio darbo kryptis. Nepaisant kai kurių rodyklių kad ir stambių, tačiau lengvai pašalinamų trūkumų, bibliografijos sudaromos apgalvotai, racionaliausiu būdu pateikiant skaitytojams registruojamą medžiagą. Čia nagrinėtuose darbuose sukauptas patyrimas yra vertingas, ne tik toliau plečiant 1863 m. sukilimo Lietuvoje bibliografiją, bet gali būti sėkmingai panaudotas, ir ruošiant istorines bibliografijas kitomis temomis.

Be to, 1863 m. sukilimo Lietuvoje istoriją plačiai liečia Lenkijos Liaudies Respublikos istorikų tyrinėjimai, taip pat bibliografiniai darbai, išleisti pokario metais Lenkijoje. Šios medžiagos nušvietimas ir palyginimas su tarybinėmis bibliografijomis galėtų suteikti vertingos informacijos specialistams ir padėtų tiksliau apibrėžti čia aptartų darbų reikšmę. Tačiau šis klausimo aspektas straipsnyje neličiamas. Jis reikalauja naujos papildomos medžiagos bei tyrinėjimų ir galėtų sudaryti atskiro darbo temą.

СОВЕТСКИЕ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ РАБОТЫ ПО ИСТОРИИ ВОССТАНИЯ 1863 г. В ЛИТВЕ

А. МЕЖИНЕНЕ

Резюме

В связи со столетием восстания 1863 года появились новые издания документов, исторические исследования и библиографические работы, освещающие историю восстания в Литве.

В начале статьи дается библиографический обзор советской историографии восстания 1863 г. в Литве. Этот обзор помогает выявить основные научные принципы и позиции, исходя из которых составлялись существующие библиографии на эту тему.

Далее, в трех основных частях статьи «Библиографии произведений классиков марксизма-ленинизма о восстании 1863 г. в Литве», «Библиографии исторических источников восстания 1863 г. в Литве» и «Библиографии исследований по истории восстания 1863 г. в Литве» — анализируются различные библиографические пособия по соответствующим вопросам.

Советская библиография по истории восстания 1863 г. в Литве имеется в пяти библиографических работах: в двух внутрикнижных библиографиях, составленных в исследованиях Л. Бичкаускаса-Гентвилы и С. Лазутки, и в трех самостоятельных указателях: «Рукописи о восстании 1863 года в Литве» (состав. Д. Петквичюте), «Библиография восстания 1863 г. в Литве» (состав. О. Адомонене) и «Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов (коллективный труд)».

Эти работы существенно дополнит библиографическая информация об архивных материалах, опубликованных источниках и исследованиях, которая находится в историографических частях и научно-вспомогательном аппарате книг и статей по истории восстания 1863 г. в Литве. Эти библиографические источники упоминаются в первой части статьи, в библиографическом обзоре советской историографии.

В крупнейших библиотеках Литовской ССР — библиотеке Вильнюсского государственного университета им. В. Капсукаса, Государственной Республиканской библиотеке Литовской ССР, библиотеке Института истории Академии Наук Литовской ССР — имеются неопубликованные библиографические работы и обширные библиографические картотеки по истории восстания. Их сравнительная характеристика дается в последней, четвертой части статьи — «Картотеки и неопубликованные библиографии по истории восстания 1863 г. в Литве».

Сравнительный анализ всех имеющихся работ дает возможность сделать некоторые выводы.

Ни одна другая проблема истории Литвы до сих пор не имеет такой обширной системы библиографических пособий.

Все опубликованные библиографии, хотя они некоторыми своими частями и совпадают, но в основном дополняют друг друга.

Опубликованные работы и имеющиеся в библиотеках библиографические картотеки показывают, что нужна координация работы между всеми библиотеками, библиографирующими материалы по истории восстания 1863 г. в Литве.